

ВИТОКИ ТА ФОРМУВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ КАРПАТ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізований перебіг етноісторичних обставин, які вплинули на витоки та формування етнонаціональної свідомості русинів-українців. Доведено, що упродовж ХІХ – початку ХХ ст. їх етнонаціональна свідомість пройшла складну етнополітичну та соціокультурну еволюцію. Підкреслено, що вагому роль у етнонаціональному самоусвідомленні русинів-українців відіграли українське національне відродження, соціальний радикалізм, діяльність культурницьких інституцій та початки політизації українського національного життя.

Ключові слова: етнонаціональна свідомість, Карпатський регіон, русини-українці.

Історичні пертурбації та міграції пізнього середньовіччя та початків модерного часу спричинили до того, що до кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. Карпатський регіон став поліетнічним, мультикультурним, соціально різнорідним та поліконфесійним краєм. Однією із основних етнічних спільнот терену на початку ХІХ ст. продовжували залишатися русини-українці, які найдавніше з-поміж усіх заселили та освоїли гірські і підгірські Карпатські масиви і являлися корінним етніком в краї. Русини-українці в Карпатах компактно заселяли територію від р. Попрад на заході до р. Сірет на сході, на півночі в басейні р. Дунаєць та р. Сяну і півдні в басейні р. Ондави, р. Топлі, р. Ториси та р. Ужу у передгір'ї у сукупності із поляками, словаками та угорцями творили міксований етнічний ареал.

Слід відзначити, що упродовж ХІХ – початку ХХ ст. вказана етнічна територія розселення русинів-українців не була незмінною. Під впливом насильницької і природної асиміляції сусідніх етніків вона поступово скорочувалася. Природно зменшувалася і кількісна чисельність русинів-українців в Карпатському регіоні, особливо на західних і південно-західних порубіжних ареалах. Так, словацький народознавець Я. Чаплович ще у 1829 р. стверджував, що “рутени поступово втрачають багатьох ренегатів частково на користь словаків, частково на користь угорців, тому їхня мова витісняється” [37, s.223].

У вказаній публікації ми намагаємося прослідкувати витоки та формування етнонаціональної свідомості у русинів-українців як корінного населення Карпатського регіону. Під ним ми розуміємо етнографічні терени Бойківщини, Гуцульщини, Лемківщини, Пряшівщини та Закарпаття. Також у даній розвідці, зважаючи на тодішній політико-адміністративний поділ, вживаємо територіальні визначення підавстрійської та підугорської частин Карпат. З огляду на це у даній статті ми прагнемо співставити етнонаціональне усвідомлення карпатських русинів-українців, виокремити їх особливості та фактори, які сприяли або гальмували даний процес. У такому комплексному зрізі вказана тема не була предметом окремих наукових студій. Лише окремі аспекти етноісторичних проблем загалом та становлення національної свідомості в етнографічних масивах Карпат зокрема знайшли своє відображення у роботах І. Ваната [1], С. Віднянського [2], І. Гранчака [24], О. Добржанського [5; 6], М. Кашки [9; 10], Г. Кожолянка [14], М. Кугутяка [15], І. Любчика [18], П.-Р. Магочія [19; 20], Р. Майора [22], О. Мишанича [23], І. Папа [26], Р. Пейші [39], М. Сополіги [31], І. Стряпка [32; 33], П. Чучки [34] та П. Шворца [40].

Водночас поза дослідницьким полем залишається проблема еволюції етнонаціональної свідомості загалом карпатських русинів-українців, етнокультурних впливів на неї та її практичної реалізації серед мас. З огляду на це, у даній публікації ми робимо спробу виявити тяглість, джерела та характерні риси етнонаціонального усвідомлення русинами-українцями упродовж ХІХ – початку ХХ ст.

Зацікавлення Карпатами, їх етнокультурною своєрідністю та етнографічними групами з боку іноземних, а згодом і вітчизняних народознавців та мандрівників в першій половині ХІХ ст. започаткувало національне відродження на даних теренах. Проте як стверджує український дослідник П. Чучка, процес національного самоусвідомлення для карпатських українців виявився надто затяжним і складним [34, с.212]. У свою чергу словацький вчений українського походження М. Сополига вказує, що формування етнічної чи національної свідомості відбувалося тут значно повільніше, порівняно з основною масою українців, а також у довготривалій ізоляції від неї [31, с.7].

Витоки національного усвідомлення русинів-українців безперечно пов'язані із поширенням будительського руху та революційними подіями 1848–1849 рр. Будительство за своєю суттю було національним просвітництвом. Вітчизняний дослідник І. Стряпко справедливо стверджує, що тривалий час частина діячів культури ХІХ ст. розглядалася як “будителі”. Таким терміном позначалися ті діячі, які вважалися засновниками національно-культурного руху, початківцями просвітництва [33, с.183].

Галицькі та закарпатські будителі, які копіювали відповідну діяльність чехів, ставили за мету пробуджувати національну свідомість через широке вживання рідної мови, упорядкування граматики, популяризацію літератури та історії.

На Галичині будителями виступила “Руська Трійця”. Саме діяльність М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького мала на меті безпосереднє просвітництво народних мас. У той же час рух будителів на Закарпатській Русі був представлений О. Духновичем, А. Добрянським, М. Лучкаєм, І. Раковським. Негативним явищем закарпатського варіанту будительства було створення І. Раковським та О. Духновичем граматики, котрі являли собою суміш церковнослов'янської мови та місцевої говірки (народної мови) [12]. Водночас О. Духнович був твердо переконаний, “Бо свої то за горами, – не чужи: Русь єдина, мысль одна у всіх в души” стали крилатими. Він добре усвідомлював, що “...жієм тут тим же сердцем и душой, с тим же словом и во вірі той самої” і “...что Карпаты не розлучат вічно нас” [23, с.22].

Водночас після революції 1848 р. А. Добрянським був розроблений план приєднання Закарпаття до Галичини і Буковини та утворення в результаті цього нової області на правах автономії у складі Австрії. Його план передбачав об'єднання Закарпаття і Східної Галичини (до складу якої в той час входила Північна Буковина) в окремий коронний край під назвою “Руське воеводство” [10; 39, с.6].

Революція 1848 р. в Австро-Угорщині, відповідні революційні процеси та соціо-політичні зміни істотно вплинули на активізацію національного і політичного усвідомлення русинів-українців. Це була перша важлива історична віха, яка сприяла пробудженню національно-політичного життя в Карпатському краї. У 1848 р. відбулися перші загальні вибори до Віденського парламенту, в яких взяли участь карпатські русини. У результаті них депутатом було обрано вихідця з Путильщини Л.Кобилицю [4, с.127-128].

На Закарпатській Русі в окремих округах Пряшівщини розгорнувся визвольний рух за приєднання краю до Ужгородського округу. Вагоме місце стало заснування в 1850 р. Пряшівської літературної спілки, що мала сприяти розповсюдженню літератури серед лемків, та Спілки Івана Христителя у Пряшеві в 1862 р. Остання була покликана допомагати дітям із бідних сімей здобувати шкільну освіту та розвивати в них українську національну свідомість [18, с.64].

У національному плані будительство та революція 1848 р. започаткували новий етап українського національного відродження – культурницький, який в Карпатському регіоні тривав до початку ХХ ст.

Поділ Габсбурзької монархії на дуалістичну державу змінив вектори і обставини національного осягнення свого єства русинами-українцями. Якщо на підавстрійській частині Карпат русини-українці мали змогу розвивати власні національні, політичні та

етнокультурні орієнтири, то на підугорській частині регіону вони були піддані тотальній асиміляції з боку пануючого етника.

Упродовж останньої третини XIX – початку XX ст. карпатські українці, які мешкали на Ціслейтанії пройшли складну еволюцію в творенні національної еліти та національно-політичних домагань у сфері проведення віч, набуття загального виборчого права, національної освіти і шкіл, існування товариств та кредитних спілок, та подекуди зародження на місцях примітивної політико-партійної структури. У свою чергу русини-українці Транслейтанії опинилися у національно-політичному вакуумі. Позбавлені власне національної інтелігенції через боротьбу русофільства та карпаторусинства, вони не мали можливостей протистояти політиці мадяризації.

Упродовж другої половини XIX ст. у суспільному житті русинів-українців домінували соціально-економічні проблеми. Гострого вирішення набули питання земельного врегулювання. Скасування панщини в 1848 р. загострило соціальні протиріччя і призвело до боротьби за сервітутні ділянки між громадами та поміщиками. Вони супроводжувалися соціальними заворушеннями та масовим невдоволенням місцевого населення, зокрема судовими позовами і процесами, які тягнулися декілька років, іноді й десятиліття. Загострення земельних відносин, невирішеність та неврегульованість урбаріального питання спричинили соціальний рух за відстоювання майнових прав русинів-українців.

Під впливом різких змін, що були пов'язані з капіталізацією, у другій половині XIX – на початку XX ст. відбулася зміна світосприйняття та світобачення соціальної дійсності. Замкнутість та інертність русинів-українців видозміннилася і поступово, протягом першої третини XX ст., набули якісно нових ознак відкритості та діяльності.

Під впливом економічних та національно-політичних зрушень, що відбувалися в українському середовищі Галичини і Буковини та започаткували процес національного усвідомлення, в 60–70-х рр. XIX ст. на Бойківщині, Гуцульщині і Лемківщині поширюються москвофільство та народовство. Через вкрай невисокий рівень розвитку національної самосвідомості та брак освітніх кадрів значне поширення, як і в інших етнографічних масивах, отримало москвофільство, яке пропагувало ідеї кровної єдності з росіянами. Однак внаслідок національно-політичного становлення української нації, зростання та активізації українськосвідомих елементів, їх культурно-освітньої праці, у русино-українського населення Карпат поступово відбувається суспільно-політична переорієнтація, що була пов'язана з процесами національного самоусвідомлення себе як окремої самостійної етнічної одиниці та національної ідентичності загалом.

У зв'язку з цим важливе значення в цьому аспекті мала просвітницька праця Ю. Федьковича [6, с.31]. Позитивну роль у цьому процесі відіграло створення товариств “Просвіта” в 1868 р. та “Рідна школа” в 1881 р. Саме за ініціативи народовців розпочалося відкриття українських шкіл та створення національної освітньої мережі.

Також велике значення в ході національного усвідомлення русинів-українців відіграла церква. Духовна праця місцевих священиків активувала або гальмувала національний поступ. Так, Греко-католицька церква була форпостом відстоювання української ідентичності. Натомість православ'я, яке було поширеним на Буковині, певною мірою гальмувало національний розвиток, сприяло національній невизначенності та етнокультурній інертності.

Отже, суспільно-політична обстановка у XIX ст., певна національно-політична інертність русинів-українців гальмували визначення їхньої національної ідентичності. Так, до кінця XIX ст. русини-українці ототожнювали себе виключно з “русинами”, “руснаками”, “руськими людьми”. В цей час основним механізмом етнонаціональної ідентичності виступав культурний пласт.

У зв'язку з невирішеністю соціально-економічного блоку питань 1880–1890-х рр. значного поширення на півдавстрійській частині Карпатського регіону отримала ради-

кальна ідея, пропагована І. Франком і М. Павликом. Вона започаткувала організацію української національної політико-партійної системи, яка в першій третині ХХ ст. відіграла надзвичайно важливу роль у процесі етнізації та політизації місцевого населення, його національної ідентичності.

Відзначимо, що соціальний рух був каталізатором змін світоглядних установок русинів-українців. Загалом до кінця ХІХ ст. в їх громадсько-політичному житті домінувала соціальна направленість, а саме: спільність економічних та відстоювання власних соціальних інтересів. Однак у кінці ХІХ – початку ХХ ст. у зв'язку з процесом етнізації та політизації почала переважати отримала етнополітична спрямованість (організація товариств, відкриття шкіл, участь в загальноукраїнських національно-культурних та національно-політичних акціях), яка сприяла піднесенню національної свідомості та національно-політичної консолідації русинів-українців.

На початку ХХ ст. у національному відродженні русинів-українців Карпатського регіону розпочинається третій етап – політичний. Особливістю національно-політичного розвитку даного періоду є певне накладання двох фаз національного відродження: культурницької та політичної, що зумовлено диспропорційним національним розвитком краю.

Динамічні процеси у соціально-економічному секторі позитивно вплинули на зміні світогляду. У цей час відбувається його модернізація і поступове позбавлення від архетипних нашарувань. Так, в освітній галузі, за висловлюванням Л. Гарматія, “наш народ всюди преть ся до освіти” [3, с.20].

Зміни істотно відбилися на етнізації та політизації карпатських українців, які, взаємовпливаючи одна на одну, проходили в загальноукраїнському контексті. У зв'язку з цим основними механізмами, які сприяли підсиленню національної свідомості, були освіта, література, преса, товариства.

Звісно, протікання процесів етнізації та політизації були неоднаковими. Закарпаття та Пряшівщина характеризувалася доволі низьким рівнем етнізації і політизації. М. Драгоманов у 1876 р. побував у Мукачеві, Ужгороді й зустрівся з представниками закарпатської інтелігенції. Він був вражений культурною відсталістю і станом національної свідомості населення. Ще більше його здивувала позиція інтелігенції, адже та майже нічого не робила для покращення ситуації [33, с.190]. Як зазначав польський дослідник К. Гжимала, національні почуття і свідомість тут були до Першої світової війни дуже слабкі [38, с.8]. Перебуваючи в 1889–1894 рр. на Закарпатті та здійснивши кілька експедицій “в ріжні околиці”, В. Охримович відзначив, що “на Угорській Русі ім'я Шевченка зовсім незнане” [25, с.84].

Незважаючи на заборони та перепони всього українського, інформаційний потік на Закарпатську Русь ішов з Галичини через безпосередні контакти, польові експедиції, українські книги, газети, які істотно впливали на процес національної ідентифікації та підняття національної свідомості. Як наслідок окремі селяни стали називати себе українцями [13, с.31, 48, 57-58].

Саме тому зародження власне української національної самосвідомості припадає лише на перші роки ХХ ст., і виявляється в протестах місцевого руського (і православного, і греко-католицького) духовенства проти політики мадяризації краю, передусім проти ліквідації всіх руських народних шкіл, руських свят, руського календаря, проти витіснення кирилиці мадярською латиницею. Ще однозначнішими показниками цього процесу стали публічні виступи місцевої інтелігенції з науковою аргументацією того, що народні говори корінного слов'янського населення є говірками малоруської, тобто української, мови (А. Волошин, Г. Стринський, А. Штефан), а також заснування перших просвітянських осередків в краї [34, с.215; 36, с.214].

Наприкінці ХІХ ст. карпатські русини-українці на Угорській Русі “до останніх часів не цікавились національними справами і називають себе руснаками” [30]. Зага-

лом, як стверджує П. Чучка, у ХІХ ст. якихось виразних ознак загальноукраїнської національної самосвідомості в термінологічному значенні цього виразу в краї ще не було. Та й не могло бути, з огляду на ізоляцію закарпатців від решти українців. Усе, що відбувалося, було лише виявами руської племінної самосвідомості, які тільки зрідка виходили за межі Карпатського регіону (А. Добрянський, М. Лучкай, І. Базилович, Л. Чопей) [34, с.214].

На півдавстрійських Бойківщині, Гуцульщині і Лемківщині політизація була в зародковому стані. Участь русинів-українців у суспільному житті в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. ґрунтувалася лише довкола обрання місцевих органів самоуправління. Лише на початку ХХ ст. відбувається зміна вектора громадської діяльності. У контексті загальнонаціональних змін, під впливом діяльності української провідної верстви, здебільшого інтелігенції, та радикальних змін у соціально-економічній площині, русини-українці, починаючи з кінця ХІХ ст., поступово зацікавилися громадсько-політичним життям. Тому на зламі ХІХ–ХХ ст. роль організаторів політичного життя взяла на себе місцева інтелігенція. У свою чергу партійні осередки радикалів і народних демократів та філії українських культурно-освітніх товариств, насамперед “Просвіти” та “Руської Бесіди”, виконували роль політичних центрів, які займалися патріотичною пропагандистською роботою.

Інтелігенція відіграла ключову роль у процесі етнізації та політизації русинів-українців. Цьому сприяло практичне включення в національну роботу “патріотичних груп”: локальної (місцевої) та регіональної (галицької і буковинської) інтелігенції. Активна науково-пізнавальна діяльність, виражена громадсько-політична позиція, актуалізація національних домагань генераторів українського суспільно-політичного руху І. Франка, М. Грушевського, М. Павлика, М. Василька, С. Смаль-Стоцького, А. Волошина та представників місцевого національного політикуму, зокрема К. Трильовського, по суті стала українською просвітницькою місією в Карпатському регіоні. Карпатські етнографічні терени часто відвідували видатні українські громадсько-політичні діячі (І. Франко, М. Грушевський, М. Павлик), науковці, письменники та митці (Л. Українка, В. Гнатюк, В. Шухевич, М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, М. Черемшина, О. Маковей), які мали великий вплив на розвиток національної свідомості русинів-українців.

Однак здебільшого вирішальне значення у процесі етнізації населення відіграла місцева інтелігенція, яка зазвичай була представлена сільськими вчителями та священниками. На їхні плечі лягла повсякденна національно-просвітницька робота серед русинів-українців. По суті, вони стали національними орієнтирами для значної маси русинів-українців.

Таким чином, громадський та культурно-освітній інтерес з боку української спільноти мав на меті та спричинив піднесення суспільно-політичної свідомості русинів-українців, сприяв конкретизації впливу етнополітичних факторів на процес їх національного самоусвідомлення.

У другій половині ХІХ ст. національно-політична інертність русинів-українців зумовила також поширення москвофільських ідей. Однак зміни суспільно-політичних та соціокультурних координат в українському національному русі в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. сприяли зміні етнополітичних орієнтирів у середовищі передусім русино-української інтелігенції. На відміну від Лемківщини, на Гуцульщині і Бойківщині під впливом створення української освітньої мережі, культурно-освітніх товариств, позиції церкви відбулося різке дистанціювання представників національної інтелігенції від москвофілів. У листі одного з москвофільських діячів з Руської Молдавиці констатувався факт, що “вся руська молодь переходить... в табір українських бандитів” [29]. Проте на початку ХХ ст. русофільство мало лише поширення на Закарпатті і Пряшівщині.

Формування української партійно-політичної системи, поширення суспільно-політичного впливу партій сприяло тому, що політичні симпатії населення підавстрійської частини Карпатського регіону на початок ХХ ст. еволюціонували в бік національно-державницької ідеї. Русини-українці солідаризувалися з позиціями українських політичних партій щодо відстоювання національно-політичних та соціально-економічних прав. Політична робота проводилась завдяки діяльності партійних осередків, товариств “Просвіта”, “Руська Бесіда”, “Січ” та їхніх активів, які поширювали національні та соціально-політичні ідеї партій серед місцевого населення. На Бойківщині та Гуцульщині значну підтримку одержали радикали і народні демократи. Так, Галицька Гуцульщина до Першої світової війни була “виключною і нездобутою твердиною радикалізму” [7].

На підавстрійській частині Карпатського регіону українські політичні партії були слабко репрезентовані партійними осередками. Проте навіть їх наявність не свідчила про їх дієвість, оскільки роль місцевих партійних філій взяли на себе культурно-освітні товариства, насамперед “Просвіта”, “Руська Бесіда” та “Січ”. Таким чином, партійне структурування знаходилося в зародковому стані.

Боротьба за національно-політичні права в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. вилася в активізацію українського руху. Вона виявилася у проведенні громадських зібрань – віч, участь в яких взяло місцеве населення. В останній чверті ХІХ ст. на вічах першочергово підіймалися проблеми соціального змісту. Лише на початку ХХ ст. пріоритетності набула проблема відстоювання етнокультурних і суспільно-політичних прав. Особливу роль у даному процесі відіграли партійні віча. Скликані радикалами та народними демократами вони сприяли зміцненню почуття національної спільності та єдності.

Національно-політичний рух у Карпатському регіоні концентрувався навколо загального виборчого права та національної освіти. Питання проведення виборчої реформи стало питанням політичного майбуття українців в Австро-Угорщині. На підтримку реформи виборчого права за ініціативи місцевої інтелігенції протягом 1906 р. було проведено віча майже в усіх селах Галичини та Буковини [5; 15].

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. основним пріоритетом національного відродження серед карпатських русинів-українців було виборювання національно-культурних прав через вимагання національної школи і товариств.

Значних досягнень вони здобули в культурно-освітній сфері. Русини-українці домоглися відкриття навчальних закладів, культурно-просвітніх та господарських товариств, які виконували функції національних консолідаційних центрів. Важливе значення відіграло вчительство, яке М. Ломацький назвав “безіменними плугатарями”. Вони несли “світло правди і знання в темні закутини гір”, “це вони будили Гуцульщину з вікового сну” [17, с.9].

Становище національної освіти на Закарпатській Русі та Пряшівщині було вкрай важким. Газета “Діло” писала, що “просвітній стан наших братів за горами, ще гірший, ніж їх економічна біда” [27]. Церковні (парафіяльні) школи, будучи на утриманні громад, не витримували конкуренції з державними угорськими закладами освіти. У 1907 р. на Закарпатській Україні були закриті всі церковні русинські школи, на місці яких одразу з’явилися державні угорські. Освіта в підугорській частині Карпат була малодоступною пересічній особі шкільного віку, тому угорський уряд будь-якими засобами намагався відтягти українських дітей від церковної школи і спонукати їх відвідувати державну, надаючи їм навчальні книги, а подекуди і одяг, “аби діти змадяризувалися, та виреклися свого” [26, с.601]. Мадяризація спонукала владу ущемлювати права національної мови та її вивчення в освітніх закладах. У 1898 р. в державних школах було заборонене навчання “руської” (української) мови, а в 1914 р. її навчання в церковних школах зводилося до трьох класів [26, с.601, 604]. Викладання релігії проводи-

лося виключно на угорській мові. Загалом національна політика Угорського королівства базувалась на прищепленні “мадярського духу...навіть тих, що не бачили школи” [28].

У кінці XIX – на початку XX ст. боротьба за національну школу сприяла підняттю національної свідомості та посиленню національної орієнтації русинів-українців, подоланню його неграмотності та неписьменності, зростанню його загального освітнього рівня.

Одночасно зі створенням освітньої мережі відбувався процес заснування культурно-освітніх і господарсько-економічних товариств та втягнення в їх орбіту карпатських русинів-українців. Організаторами товариств стала місцева інтелігенція. Поява товариств сприяла формуванню громадянського суспільства та національно-політичній консолідації русинів-українців Карпат: етнокультурній та соціополітичній мобілізації, включенню в політичне життя. Газета “Буковина” з цього приводу писала, що із заснуванням товариств “розбуджується також і свідомість національна і політична” [11].

Загалом на території півдавстрійської частини Карпат великим авторитетом користувалися культурно-освітні товариства “Просвіта”, “Руська Бесіда”, “Общество им. Качковського” та “Общество Св. Василя Великого”. Вони безпосередньо впливали на формування національної свідомості русинів-українців шляхом залучення їх до своїх просвітницьких заходів. У селах безпосередньо за ініціативи місцевої інтелігенції (національно свідомих священників і вчителів), яка користувалися беззаперечним авторитетом та істотно впливали на перебіг громадського життя, були засновані читальні.

Читальні сприяли формуванню бібліотек, при них діяли аматорські мистецькі, музичні і спортивно-руханкові гуртки. Інтелігенція заохочувала місцеве населення до освіти, купувала за власні гроші українські книги, передплачувала для громади україномовні часописи, місячники, газети. Це сприяло розширенню кола зацікавленості населення краю місцевими громадськими і загальнонаціональними справами.

Великої уваги у просвіті русинів-українців надавалось вивченню творчої спадщини видатних українців: Т. Шевченка, І. Франка, М. Шашкевича, Ю. Федьковича [35, арк.4]. Також в читальнях були започатковані просвітянські свята, присвячені визначним українцям. На початку XX ст. були започатковані проведення Шашкевичевих вечорниць і Шевченківських свят. У рамках діяльності вказаних українських просвітянських товариств проводились масові читання творів українських митців, бесіди на історичну, громадсько-правову та господарську тематику, вшановувались і широко відзначалися національні свята.

Через державну політику на Закарпатській Гуцульщині відповідні свята не відзначалися. відбувалася посилена мадяризація українського населення. Майже повністю була змадяризована інтелігенція, що складалася переважно із священників, вчителів та дрібних службовців, були закриті школи з народною (українською) мовою навчання, заборонено руський алфавіт та календар, які нагадували б українцям про їх слов'янське походження, здійснювалася мадяризація назв міст і сіл, особистих прізвищ корінних мешканців/

Помітну роль у національному поступі відіграли етнографічні дослідження Карпатських теренів кінця XIX – початку XX ст. Розвідки І. Франка, В. Гнатюка, С. Томашівського, Г. Стрипського, О. Петрова, Ю. Жатковича, А. Волошина, Л. Чопея допомогли висвітлити різні аспекти етнокультурної життєдіяльності русинів-українців. Так, Ю. Жаткович у своїй праці “Замітки етнографічні з Угорської Русі” (1896 р.) зауважив, що “мы тут под словом “русин” тих обывателей розуміеме Угорщины, котори принадлежат к малоруському народу, живущему во Галиции, Буковині и Южной Россіи, и котори исповідууют греко-католическу віру” [8].

Паралельно національною та просвітницькою місією займались студенти. Газета “Діло” писала, що “українські студенти в холоді і голоді пробувають по селах і нараз

днями і місяцями мандрують від села до села, щоби просвітити й освідомити народні маси” [28]. Пряме контактування та суспільно-просвітницька діяльність студентства сприяли поглибленню національного почуття серед русинів-українців. Таким чином, українські вчені та студенти, подорожуючи Карпатською Руссю, стали елементом етнізації.

Одним із головних факторів національної самоідентифікації у конфесійному плані залишалась церква. Як і в XIX ст. етнодуховним чинником національної консолідації українців виступала Греко-католицька церква. Греко-католицькі священники виконували роль місцевої еліти і очолювали національно-культурний поступ. Проте, пропагуючи москвофільські ідеї, деякі з них гальмували національний розвиток.

У кінці XIX – на початку XX ст. відбулися значні зміни у суспільно-політичній сфері та національній свідомості русинів-українців Карпат. Під впливом політичних подій, що відбувалися на українських територіях Австро-Угорської монархії, місцеві жителі включилися в загальнорегіональний суспільно-політичний процес. Мобілізація і включення населення етнографічного масиву в національну сферу відбувалося через відстоювання соціально-економічних та згодом національно-культурних прав.

Початком цього процесу вважаємо заснування в 1897 році Г. Стрипським просвітанської читальні в с. Скотарське Воловецького району та позицію Ю. Жатковича, який писав: “Я по убіжденію держу себе сыном малоруського народа...” [21, с.5].

Діяльна та різнобічна робота інтелігенції спричинила становлення та поширення просвітницької мережі і створила передумови для національного усвідомлення та національної ідентифікації русинів-українців.

Таким чином, національно-політична та культурно-освітня праця українства на початок XX ст. в етнографічних масивах Карпатського регіону набрала форм політизованості. Проведення політичних заходів, боротьба за виборче право, боротьба за українські школи та створення товариств сприяли поширенню доцентрових інтеграційних тенденцій серед русинів-українців. Українські товариства, організовуючи місцеве населення на культурно-просвітній та господарській основі, істотно вплинули на політичну консолідацію русинів-українців навколо національної ідеї. Товариства в цьому аспекті займали виразну русино-українську позицію, об’єктивно сприяючи поглибленню процесу етнонаціональної самосвідомості серед русинів-українців Карпат.

1. Ванат І. Політичний русинізм: коріння і паростки / І. Ванат // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції “Українські Карпати: етнос, історія, культура” (Ужгород 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород : Карпати, 1993. – С.106–112.
2. Віднянський С. Проблема самовизначення і розв’язання питання про державну приналежність Закарпаття після Першої світової війни / С. Віднянський // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 16 (1). – С. 104–115.
3. Гнатюк В. Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського / В. Гнатюк. – Львів : Накладом М. Таранька, 1925. – 20 с.
4. Грабовецький В. Гуцульщина в XIII – XIX ст. / В. Грабовецький. – Львів : Вид-во при Львівському університеті видавничого об’єднання “Вища школа”, 1982. – 151 с.
5. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / О. Добржанський / Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.
6. Добржанський О. Юрій Федькович і початки українського національного відродження на Буковині / О. Добржанський // Р.Ф.Кайндль. Нові етноісторичні виміри. Матеріали II Міжнародного наукового семінару “Кайндлівські читання”, Чернівці, 28–29 травня 2005 р. – Чернівці : Прут, 2005. – С.30–35.
7. Дописи // Діло. – 1928. – 23 березня.
8. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Руси / Ю. Жаткович // Етнографічний збірник. – Львів, 1896. – Т. 2.
9. Кашка М. Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття: (друга половина XVIII ст. – 1867 р.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Марія Юрївна Кашка. – Ужгород : [б. в.], 2008. – 24 с.

10. Кашка М. Проблеми національного руху русинів у австрійській імперії в 50-х рр. XIX ст. [Електронний ресурс] / М. Кашка. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11256.html>.
11. К-ий. Із Кімполонгської Русі! // Буковина. – 1906. – Ч. 106. – 10 (23) вересня.
12. Кічера Н. Етноідентифікаційні моделі напрямків русинства в Словацькій Республіці в історичній ретроспективі / Н. Кічера // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2010. – Вип. 21. – С. 316–324.
13. Ключурак С. До волі. Спомини. / С. Ключурак. – Нью-Йорк : Карпатський Союз, 1978. – 189 с.
14. Кожоляно Г. Етнонаціональна своєрідність українців-русинів Буковини: історія, сучасні аспекти проблеми [Електронний ресурс] / Г. Кожоляно. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Kozholianko_Neorhii/Etnonatsionalna_svoieridnist_ukraintiv-rusyniv_Bukovyny_istoriia_suchasni_aspekty_problemy.pdf.
15. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
16. Курінний О. Історична чисельність та етнічна територія русинів-українців Словаччини у контексті самовизначення національної меншини (корінного народу) [Електронний ресурс] / О. Курінний. – Режим доступу : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1991/Kurinniy_Istorychna%20chyselnist.pdf;jsessionid=987E64797F31DC0AD9584BE3C1BB51B8?sequence=1.
17. Ломацький М. Українське вчительство на Гуцульщині / М. Ломацький. – 72 с.
18. Любчик І.Д. Етнополітичні процеси на Лемківщині наприкінці XIX – 30-х роках XX століття: проблема національного самоусвідомлення : монографія / Любчик І.Д. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2009. – 213 с.
19. Магочій П.Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів [Текст] / П. Р. Магочій ; пер. з англ. С. Біленький ; комент. до іл. В. Падяк. - Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2006. – 120 с
20. Магочій П. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / П. Магочій. – Ужгород, 1994. – 296 с.
21. Мазурок О. Юрій Жаткович як історик та етнограф / О. Мазурок. – Ужгород: Міська друкарня, 2001. – 292 с.
22. Майор Р. Український національний рух на Закарпатті: генеза, розвиток і характерні риси (1848–1919 рр.) [Текст] : автореф. дис. на здобуття на наук. ступеня канд. історичних наук, спец. : 07.00.01 – історія України / Майор Р. І. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. – 20 с.
23. Мишанич О. Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму / О. Мишанич // Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – С. 9–62.
24. Нариси історії Закарпаття. Т. I : (3 найдавніших часів до 1918 р.) / Ужгородський державний університет / відп. ред. І. Гранчак. – Ужгород : Госпрозрахунковий ред.-видав. відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. – 436 с.
25. Охримович В. Вражіння з Угорської Русі / В. Охримович // Народ. – 1895. – № 6. – С. 77–84.
26. Пап С. о. Історія Закарпаття / С. Пап. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2003. – Т. III. – 644 с.
27. Письма з краю // Діло. – 1910. – 17 серпня.
28. Письма з краю // Діло. – 1912. – 1 червня.
29. Пташок (письмо із Руской Молдавицы) // Народна воля. – 1914. – 2 (15) травня.
30. Російська пропаганда в Галичині // Діло. – 1914. – 6 мая
31. Сополига М. До питань етнічної ідентифікації та сучасних етнічних процесів українців Пряшівщини / М. Сополига // Народна творчість та етнографія. – 2010. – №3. – С.4–20.
32. Стряпко І. Становлення національної ідентичності населення Закарпаття в кінці XIX. – початку XX ст. [Електронний ресурс] / І. Стряпко. – Режим доступу : http://www.unipo.sk/public/media/21021/03_ASP_2-2014-Strjapko.pdf.
33. Стряпко І. Товариство Просвіта в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920–1939) / І. Стряпко. – Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво “Карпати”, 2012. – 328 с.
34. Чучка П. Національна свідомість закарпатських українців у XX столітті: етнолінгвістичний і культурно-історичний аспекти / П. Чучка // Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – С.212–266.
35. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, Ф. 348, оп. 1, спр. 3089. Звіти про діяльність філіалу товариства “Просвіта” у м. Косів. – 173 арк.
36. Штефан А. Угро-руська інтелігенція на переломі XIX-го і XX-го віків / А. Штефан // За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто, 1973. – Кн. I, II. – С. 214.
37. Csaplovics J. Ethnographische Karte des Königreichs Ungern. Gemälde von Ungarn. Erster Theil. Mit einer ethnographischen Karte / J. Csaplovics. – Pest : Verlag v. C. A. Hartleben, 1829. – 345 s.
38. Grzymała K. Ruś Podkarpacka / K. Grzymała // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1937. – № 1. – S. 8.

39. Pejša R. Autonomie Podkarpatské Rusi jako politicko-právní problém v prvních letech existence Československé republiky 1919–1921 / R. Pejša // Moderní dějiny 14, HŮ AV ČR. – Praha 2006, s. 125–178.
40. Švorc P. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946 / P. Švorc – Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007. – 318 s.

В статье проанализирован ход этноисторических обстоятельств, которые повлияли на истоки и формирование этнонационального сознания русинов-украинцев. Доказано, что на протяжении XIX – начала XX в. их этнонациональное сознание прошло сложную этнополитическую и социокультурную эволюцию. Подчеркнуто, что весомую роль в этнонациональной самосознании русинов-украинцев сыграли украинское национальное возрождение, социальный радикализм, деятельность культурных учреждений и начало политизации украинской национальной жизни.

Ключевые слова: этнонациональное сознание, Карпатский регион, русины-украинцы.

The article deals with the analysis of the ethno-cultural circumstances that influenced the origins and the formations of Ruthenes-Ukrainians' ethno-national consciousness. It has been proved that during the 19th – the beginning of the 20th centuries their ethno-national consciousness underwent a difficult ethno-political and sociocultural evolution. It has been highlighted that the Ukrainian national revival, social radicalism, the activities of cultural institutions, and the beginning of Ukrainian national life politicization were of considerable importance in terms of forming Ruthenes-Ukrainians' self-awareness.

Keywords: ethno-national consciousness, Carpathian region, Ruthenes-Ukrainians.